

ISSN. 0866-7497

NGHIÊN CỨU LỊCH SỬ

4 (287)
(VII - VIII)
1996

TRUNG TÂM KHOA HỌC XÃ HỘI
VÀ
NHÂN VĂN QUỐC GIA
VIỆN SỬ HỌC

NGHIÊN CỨU LỊCH SỬ

Xuất bản 6 số 1 năm

Tổng biên tập

CAO VĂN LƯỢNG

Phó Tổng biên tập

VÕ KIM CƯƠNG

Trụ sở : 38, phố Hàng Chuối, Hà Nội
Điện thoại - N° 8.212.569

4 (287)

(VII- VIII)

1996

MỤC LỤC

LÊ MẬU HÂN	— Vai trò của cuộc khởi nghĩa ở Hà Nội - Tháng Tám 1945.	1
VÕ KIM CƯƠNG	— Sơ lược về tình hình giáo dục Phổ thông ở Lai Châu từ năm 1976 đến nay.	5
ĐỖ ĐỨC HÙNG	— Phan Châu Trinh với Nho giáo.	12
PHILIPPE LE FAILLER	— Độc quyền thuốc phiện ở Việt Nam. Những nguyên tắc chỉ đạo việc khai thác cuối thế kỷ XIX - đầu thế kỷ XX.	19
NGUYỄN PHÚC NGHIỆP	— Về danh xưng "Bình Tây Đại Nguyên soái" của Trương Định.	28
NGUYỄN DUY HINH	— Kinh tế - xã hội Lý - Trần.	32
YAO TAKAO	— Khảo sát về niên hiệu vua Lê Nhân Tông : "Đại Hoà" chứ không phải "Thái Hoà".	47
PHẠM QUỐC SỬ	— Làng chạm bạc Đồng Sâm (Kiến Xương - Thái Bình).	61
NGUYỄN VĂN HỒNG	— Tân thư, Tân học. Thời đại và nhận thức lịch sử.	62
ĐỖ QUANG HÙNG	— Làn sóng Tân thư Trung Hoa trong tiến trình lịch sử tư tưởng Việt Nam thời cận đại.	69
NGUYỄN CÔNG KHANH	— Indira Gandhi - Một bản lĩnh chính trị lớn.	75
TU LIỆU - ĐÍNH CHÍNH SỬ LIỆU		
PHAN VĂN HOÀNG	— Thư của Chủ tịch Hồ Chí Minh gửi ông Cao Triều Phát (9-1947).	79
NGUYỄN VĂN KHÁNH	— Thêm một số tư liệu về Việt Nam Quốc dân đảng trên địa bàn Lâm Thao (Vĩnh Phú).	82
ĐỌC SÁCH		
MẠCH QUANG THẮNG	— "Nhà tù Côn Đảo 1955 - 1975".	87
NGUYỄN ĐỨC NGHINH	— "Đồn điền của người Pháp ở Bắc Kỳ : 1884 - 1918".	90

THÔNG TIN

HISTORICAL STUDIES

A Bimonthly

4 (287)

(VII - VIII)

Editor in chief
CAO VAN LUONG
Associate Editor
VO KIM CUONG

1996

Address : 38, Hang Chuoi, Hanoi
Tel - N° 8.212.569

CONTENTS

LE MAU HAN	— The role of the Insurrection in Hanoi in August 1945.	1
VO KIM CUONG	— Summary about the general education in Lai Chau.	5
DO DUC HUNG	— Phan Chau Trinh with Confucianism.	12
PHILIPPE LE FAILLER	— Monopoly of opium in Vietnam. Principles directed the exploitation in the late XIXth and the early XX th centuries.	19
NGUYEN PHUC NGHIEP	— About Truong Dinh's appellation: "Binh Tay Dai Nguyen soai".	28
NGUYEN DUY HINH	— Socio-economical situation under the Ly-Tran dynasties.	32
YAO TAKAO	— Research on the dynastic title of the King Le Nhan Tong: "Dai Hoa" but not "Thai Hoa".	47
PHAM QUOC SU	— The silver carving village of Dong Sam.(Kien Xuong district- Thai Binh province).	54
NGUYEN VAN HONG	— "New learning". Era and the knowledge of the historical truth.	62
DO QUANG HUNG	— The Chinese "New learning" wave in the process of Vietnam modern ideological history.	69
NGUYEN CONG KHANH	— Indira Gandhi - A personage of great political abilities.	75

DOCUMENTS-CORRIGENDUM TO HISTORICAL SOURCES

PHAN VAN HOANG	— President Ho Chi Minh's letter to Mr.Cao Trieu Phat (September 1947).	79
NGUYEN VAN KHANH	— Some more documents about Vietnam Quoc Dan Dang in the area of Lam Thao (Vinh Phu).	82

BOOK - REVIEW

MACH QUANG THANG	— "Con Dao prison 1955-1975".	87
NGUYEN DUC NGHINH	— "The plantation of French colons in Tonkin in the phase of 1884-1918"	90

INFORMATION

THÊM MỘT SỐ TƯ LIỆU VỀ VIỆT NAM QUỐC DÂN ĐẢNG TRÊN ĐỊA BÀN LÂM THAO (VĨNH PHÚ)

NGUYỄN VĂN KHÁNH *

Lâm Thao, thuộc tỉnh Phú Thọ cũ (nay là tỉnh Vĩnh Phú) có một vị trí quan trọng về kinh tế, chính trị, quân sự và văn hoá ở vùng trung du Bắc Kỳ. Chính vì vậy trong quá xâm chiếm và khai thác thuộc địa ở nước ta, thực dân Pháp đã có sự chú ý đặc biệt tới vùng đồi núi trung du này. Vào cuối thế kỷ XIX và đặc biệt vào đầu thế kỷ XX, thực dân Pháp đã tiến hành thiết lập một hệ thống đường giao thông gồm cả đường sắt và đường bộ nối liền Hà Nội với các vùng có vị trí quan trọng như Hưng Hoá, Lâm Thao, Phú Thọ, Yên Bái, v.v... Dựa vào hệ thống giao thông này, tư bản Pháp đã mở rộng công cuộc khai thác thuộc địa của chúng, tiến hành thâm dò các mỏ, xây dựng các đồn điền cây công nghiệp ở nhiều vùng trên đất Phú Thọ.

Do các hoạt động khai thác thuộc địa nói trên của tư bản Pháp, tình hình kinh tế và xã hội ở vùng này đã có sự chuyển biến nhanh chóng, tạo tiền đề và cơ sở xã hội cho các phong trào cách mạng mang màu sắc mới nẩy nở và phát triển.

Thêm vào đó, trước khi Việt Nam Quốc dân đảng (VNQDD) lên Lâm Thao xây dựng và phát triển các cơ sở cách mạng của họ, Lâm Thao đã

là một mảnh đất giàu truyền thống yêu nước. Cùng với nhiều vùng khác ở Tây Bắc, Lâm Thao trở thành nơi thu hút hoạt động của Nguyễn Quang Bích, Nguyễn Văn Giáp, Phạm Văn Khoát, Nguyễn Đức Ngừ trong Phong trào Cần vương chống Pháp vào cuối thế kỷ XIX. Sang đầu thế kỷ XX, nơi đây cũng là địa bàn hoạt động của nghĩa quân Hoàng Hoa Thám. Năm 1915, ở vùng này đã xuất hiện tổ chức Việt Nam Quang phục hội (VNQPH) của Phan Bội Châu. Dưới sự chỉ huy của Khuất Văn Bức (Tổng Chế) và Nguyễn Văn Dậu, VNQPH đã tổ chức tập kích trại lính Pháp ở thị xã Phú Thọ. Năm 1917, nghĩa quân Trịnh Văn Cấn từ Thái Nguyên rút về Vĩnh Yên đã mở rộng phạm vi hoạt động của họ lên Lâm Thao. Những phong trào đấu tranh chống Pháp liên tiếp bùng nổ đó đã khẳng định truyền thống yêu nước và đấu tranh kiên cường chống Pháp của nhân dân Lâm Thao. Truyền thống yêu nước cùng với những biến đổi mạnh mẽ về kinh tế, xã hội ở Lâm Thao trong những năm cuối thế kỷ XIX - đầu thế kỷ XX này đã tạo điều kiện cho Lâm Thao sớm trở thành một trong những địa bàn hoạt động chính của VNQDD trong những năm 1928 - 1930.

* PGS. PTS Đại học KHXH và NV. Đại học Quốc gia Hà Nội

1. Lâm Thao là địa bàn hoạt động "độc quyền" của Việt Nam Quốc dân đảng

Như chúng ta đã biết, VNQDDĐ là một tổ chức cách mạng ra đời muộn hơn so với Việt Nam Thanh niên Cách mạng Đồng chí hội (VNTNCMĐCH), một tổ chức cách mạng có xu hướng xã hội chủ nghĩa đầu tiên ở nước ta. Vì vậy trong quá trình tồn tại và hoạt động của mình, VNQDDĐ phải luôn luôn tranh giành ảnh hưởng với VNTNCMĐCH. Nhưng trước uy tín và ảnh hưởng mạnh mẽ của VNTNCMĐCH, VNQDDĐ chỉ có thể xây dựng và phát triển cơ sở cách mạng của họ ở một số tỉnh ở Bắc Kỳ. Ở các tỉnh này, các cơ sở cách mạng của VNQDDĐ đã tồn tại đồng thời với các Chi bộ của VNTNCMĐCH. Tuy nhiên riêng ở Lâm Thao, do những điều kiện cụ thể (ví như thế lực kinh tế của tư sản dân tộc Việt Nam phát triển khá sớm và mạnh ở đây) nên Lâm Thao đã trở thành địa bàn hoạt động "độc quyền" của VNQDDĐ.

Qua khảo sát thực tế, chúng tôi thấy rằng đến giữa năm 1929, VNTNCMĐCH mới chỉ xây dựng được cơ sở cách mạng của tổ chức này ở Vĩnh Yên. Trong khi đó, ngay từ cuối năm 1927 đến đầu năm 1930, VNQDDĐ không những chỉ có cơ sở cách mạng ở Vĩnh Yên mà còn xây dựng được khá nhiều cơ sở cách mạng ở Lâm Thao nữa. Cùng trong thời gian này, một tổ chức cách mạng khác là Tân Việt Cách mạng đảng (TVCMĐ) đã từ Hưng Hoá phát triển sang vùng Kinh Kệ (Phong Châu). Nhưng hoạt động của các đảng viên TVCMĐ đã bị tổ chức của VNQDDĐ ở đây chi phối và bị thu hút vào quá trình chuẩn bị khởi nghĩa của tổ chức này ở Hưng Hoá. Đây là một nét hoạt động độc đáo của VNQDDĐ ở vùng Lâm Thao, Phú Thọ.

2. Lâm Thao là nơi các cơ sở cách mạng của Việt Nam Quốc dân đảng xuất hiện sớm và hoạt động khá mạnh

- Về thời điểm xuất hiện của VNQDDĐ ở Lâm Thao có thể xác định là vào năm 1928. Theo chúng tôi, thời điểm này là khá sớm trong quá

trình VNQDDĐ xây dựng các cơ sở cách mạng của họ ở các tỉnh Bắc Kỳ. Tại Vĩnh Yên, ngay sau khi thành lập VNQDDĐ (cuối năm 1927), Nguyễn Thái Học đã trở về quê hương của ông ở vùng Thổ Tang (phủ Vĩnh Tường, Vĩnh Yên cũ) để xây dựng các cơ sở cách mạng của Đảng này. Cùng trong thời gian đó, Nguyễn Bá Đạt, một nhân vật quan trọng của VNQDDĐ cũng về Vồng La (tổng Hạ Bì, huyện Thanh Thủy - Phú Thọ cũ) và nhanh chóng biến nơi đây thành một trung tâm hoạt động của Đảng. Trên cơ sở của các tổ chức của Đảng đã được thành lập ở Vĩnh Yên, Vồng La, VNQDDĐ phát triển mạnh sang vùng Lâm Thao vào đầu năm 1928.

Chi bộ đầu tiên của VNQDDĐ trên đất Lâm Thao là Chi bộ ở xã Cao Mại và người trực tiếp tiến hành xây dựng Chi bộ này là Nguyễn Như Liên (tức Ngọc Tỉnh), người làng Cao Mại. Trước khi gia nhập VNQDDĐ ở Thái Bình, Nguyễn Như Liên làm việc ở Sở Lục lộ tỉnh này, rồi do nhu cầu công tác, ông được cử về hoạt động ở Vồng La. Vào khoảng tháng 2 - 1928, ông tới Cao Mại để xây dựng cơ sở cách mạng của VNQDDĐ. Dựa trên mối quan hệ họ hàng thân thích, Nguyễn Như Liên đã xây dựng được một Chi bộ ở Cao Mại, trong đó có ba anh em ruột của ông, cùng với các chú, bác và một số bạn bè thân thích. Về số lượng đảng viên, Chi bộ Cao Mại có khoảng 9 người gồm: Nguyễn Như Liên, Vũ Văn Kế, Nguyễn Văn Ty, Bùi Huy Nhượng, Triệu Văn Tĩnh, Triệu Văn Trinh, Đặng Vi, Nguyễn Văn Bính, Nguyễn Văn Tuyên (1).

Tiếp theo Chi bộ Cao Mại, Chi bộ Kinh Kệ cũng được xây dựng vào khoảng đầu năm 1928. Thông qua Nguyễn Bá Tiến là bạn của ông, Nguyễn Bá Đạt đã tuyên truyền ảnh hưởng của VNQDDĐ ở vùng Kinh Kệ, và sau đó ông thành lập được Chi bộ của Đảng này tại Kinh Kệ bao gồm 12 người (2).

Trên cơ sở của các Chi bộ ở Cao Mại và Kinh Kệ, khoảng đầu năm 1929, VNQDDĐ đã phát triển sang Sơn Dương và nhanh chóng biến nơi đây thành một trong những trung tâm hoạt

động của VNQDD với số lượng đảng viên khoảng hơn 40 người (3)

Đặc biệt sau vụ ám sát Bazin (2/1929), thực hiện chủ trương của VNQDD, Nguyễn Như Liên đã từ Cao Mai lên Xuân Lũng để tuyên truyền, xây dựng cơ sở của Đảng này. Tháng 6-1929, một Chi bộ của VNQDD đã được thành lập ở Xuân Lũng với số lượng đảng viên khoảng hơn 20 người (4).

Ngoài một số Chi bộ có số đảng viên khá đông kể trên, VNQDD còn xây dựng được các Chi bộ ở Chu Hoá, Vu Tử, Phùng Nguyên, Việt Tiến, Đồng Lương. Các đảng viên đều là người ở một số xã xung quanh, chủ yếu tập trung tại vùng Lâm Thao cũ.

- Về thành phần giai cấp của các đảng viên VNQDD ở Lâm Thao chủ yếu là tầng lớp hào lý, giàu có ở nông thôn; tuy nhiên ở một vài nơi có cả nông dân cũng được kết nạp vào VNQDD. Dưới đây là kết quả khảo sát thành phần giai cấp xuất thân của các đảng viên VNQDD ở một Chi bộ tiêu biểu: Chi bộ Kinh Kệ:

đoàn thể Phụ nữ do vợ ông Nguyễn Văn Toại (Đồ Thuý) phụ trách. Riêng ở Xuân Lũng, việc chuẩn bị thành lập đoàn thể Nông dân đang được tiến hành thì cuộc khởi nghĩa Yên Bái bùng nổ.

Không những là nơi có cơ sở Đảng xuất hiện sớm, Lâm Thao còn là một vùng hoạt động mạnh của VNQDD. Tại Vinh Phú, VNQDD không hình thành cấp Tỉnh bộ nên mọi hoạt động của các Chi bộ ở đây đều do các lãnh tụ như Nguyễn Thái Học, Phó Đức Chính, Nguyễn Khắc Nhu trực tiếp tổ chức và chỉ đạo. Đặc biệt người giữ vai trò chỉ đạo thường xuyên các hoạt động của VNQDD ở Lâm Thao là Nguyễn Khắc Nhu. Ông được nhân dân trong vùng rất quý mến.

- Về hoạt động của VNQDD, người ta thường chia ra làm hai thời kỳ lớn: trước và sau vụ ám sát Bazin (9/2/1929). Sau sự kiện ám sát Bazin, VNQDD bị khủng bố dữ dội, hệ thống tổ chức cơ sở cách mạng của Đảng này bị phá vỡ từng mảng lớn như ở các vùng Bắc Ninh, Bắc Giang, Hưng Yên, Thái Bình, v.v... Nhưng riêng ở Lâm Thao, vào thời gian này về cơ bản hệ

STT	Họ và tên	Thành phần giai cấp xuất thân
1	Bùi Huy Hòa	Phủ nông
2	Bùi Danh Quán	Trung nông
3	Bùi Danh Toại	Phủ nông
4	Bùi Huy Lập	Phủ nông
5	Bùi Tất Luyện	Phủ nông
6	Bùi Huy Thế	Học sinh
7	Phạm Khắc Nhân	Đồ Nho
8	Nguyễn Văn Lương	Phủ nông
9	Nguyễn Ngọc Doanh	Phủ nông
10	Nguyễn Văn Duân	Phủ nông
11	Nguyễn Văn Diên	Phủ nông
12	Nguyễn Văn Hương	Phủ nông

Cũng từ sau vụ ám sát Bazin, VNQDD đã chủ trương tổ chức thêm các đoàn thể: nông dân, công nhân, phụ nữ, v.v... coi đó là lực lượng cảm tình của Đảng này. Thực hiện chủ trương trên, Chi bộ VNQDD ở Sơn Dương đã tổ chức được

thống tổ chức cơ sở cách mạng của VNQDD vẫn còn nguyên vẹn, thậm chí còn được phát triển thêm nữa. Thời kỳ xây dựng và phát triển lực lượng của VNQDD ở đây kéo dài đến tháng 6-1929. Trong thời gian đó, các đảng viên của

VNQDD đã có các hoạt động tuyên truyền trong quần chúng như tố cáo tội ác của giặc Pháp, kêu gọi nhân dân ủng hộ và tham gia VNQDD. Chi bộ VNQDD ở Cao Mại còn rải truyền đơn để khuếch trương ảnh hưởng của Đảng này trong nhân dân.

Từ sau tháng 6 - 1929, các Chi bộ của VNQDD đều xúc tiến các hoạt động để chuẩn bị cho cuộc bạo động vũ trang sẽ bùng nổ vào đầu năm 1930.

3. Vai trò xung kích của tổ chức VNQDD ở

Lâm Thao trong Khởi nghĩa Yên Bái

Như chúng ta đã biết, sau vụ ám sát Bazin, vấn đề tổ chức một cuộc khởi nghĩa vũ trang đã được đặt ra trong Chương trình nghị sự của VNQDD (5). Từ tháng 6-1929, dưới sự chỉ đạo trực tiếp của các lãnh tụ của VNQDD, các Chi bộ của Đảng này ở Lâm Thao đã tiến hành sôi nổi và khẩn trương công việc chuẩn bị khởi nghĩa như đúc bom xi măng, rèn dao, kiếm. Cơ sở chế bom xi măng của Cao Mại đặt tại nhà ông Nguyễn Như Liên đã sản xuất được hơn 400 quả bom. Sơn Dương và Xuân Lũng cũng trở thành hai trung tâm sản xuất vũ khí để cung cấp cho các nơi khác trong vùng. Các Chi bộ của VNQDD ở đây còn thành lập các đội ngũ chiến đấu; mời người về dạy võ, huấn luyện quân sự, dạy cách sử dụng súng và các loại vũ khí cho đảng viên. Đặc biệt là gần đến ngày khởi nghĩa, họ đã tích cực may quần phục, băng, cờ, rồi phân phát đi các nơi trong phủ.

Những hoạt động trên đây của các Chi bộ của VNQDD ở Lâm Thao đã chuẩn bị mọi điều kiện để họ sẵn sàng tham gia một cách có hiệu quả vào cuộc khởi nghĩa vũ trang sẽ nổ ra.

Theo kế hoạch khởi nghĩa của VNQDD, Nguyễn Khắc Nhu là người trực tiếp chỉ huy các cuộc bạo động ở miền trung du Bắc Kỳ. Do đó sau khi đã thống nhất kế hoạch khởi nghĩa với Nguyễn Thái Học, vào cuối tháng 1/1930 - đầu tháng 2/1930, Nguyễn Khắc Nhu về Sơn Dương và xây dựng nơi đây thành Chỉ huy sở của nghĩa quân. Tại đây, dưới sự chỉ đạo trực tiếp của

Nguyễn Khắc Nhu đã diễn ra nhiều cuộc họp quan trọng. Trong cuộc Hội nghị ngày 2/2/1930 tại Sơn Tây, Nguyễn Khắc Nhu cùng với các đồng chí của ông đã vạch ra kế hoạch khởi nghĩa ở Yên Bái, Lâm Thao và Hưng Hoá. Theo kế hoạch này, toàn bộ lực lượng đảng viên của VNQDD tại Xuân Lũng sẽ đáp tàu hỏa lên Yên Bái phối hợp cùng với các cơ sở cách mạng của Đảng này trong đồn binh Yên Bái tiến hành khởi nghĩa với mục tiêu đánh chiếm tỉnh lỵ. Thời điểm khởi nghĩa ở cả 3 nơi đó thống nhất sẽ phát động vào đêm ngày 9 rạng ngày 10/2/1930.

Triển khai kế hoạch đã định, ngày 8/2/1930, đoàn Phụ nữ ở Sơn Dương do vợ ông Nguyễn Văn Toại phụ trách đã cất giấu vũ khí trong các gánh rau, các gánh quả bánh và cùng với lực lượng đảng viên của VNQDD tại Xuân Lũng do ông Bùi Tư Toàn chỉ huy bí mật đáp tàu hỏa lên Yên Bái. Sau khi đến nơi, họ đã bắt được liên lạc với các cơ sở cách mạng của VNQDD trong đồn binh Yên Bái và chuẩn bị kế hoạch nổi dậy.

Ngày 9/2/1930, tại Sơn Dương Nguyễn Khắc Nhu triệu tập cuộc họp để xác định lần cuối cùng kế hoạch tấn công đồn binh Hưng Hoá và phủ Lâm Thao. Theo tinh thần của cuộc họp quan trọng này, lực lượng đảng viên của VNQDD còn lại sẽ chia làm hai bộ phận. Một bộ phận do ông Phạm Khắc Nhân chỉ huy tiến đánh phủ Lâm Thao. Bộ phận thứ hai phối hợp với lực lượng ở Vông La do ông Nguyễn Khắc Nhu chỉ huy vượt sông sang đánh đồn Hưng Hoá. Sau cuộc họp, lực lượng khởi nghĩa ở hai nơi này lập tức lên đường. Nghĩa quân đều mặc quần phục màu vàng, tay phải đeo băng có dòng chữ "Việt Nam cách mạng quân" và dính một băng khẩu hiệu ở trên ngực: "Đánh đuổi giặc Pháp, thề bỏ mình cứu nước Nam".

Đúng 1 giờ đêm ngày 10/2/1930, cuộc khởi nghĩa do VNQDD tổ chức đã bùng nổ đồng loạt ở cả ba nơi: Yên Bái, Lâm Thao và Hưng Hoá.

Tại Yên Bái, trước khi khởi sự, nghĩa quân đã họp tại rừng Sơn (Yên Châu) để bàn định kế hoạch đánh đồn binh. Theo kế hoạch, lực lượng khởi nghĩa được chia làm ba bộ phận: một bộ

phận đánh đồn thấp, một bộ phận đánh đồn cao, một bộ phận sẽ tấn công khu nhà sĩ quan và hạ sĩ quan Pháp, nằm ở giữa đồn thấp và đồn cao. Một giờ đêm ngày 10/2/1930, cả ba bộ phận nhất loạt nổ súng tiến công đồn binh Pháp ở Yên Bái. Nghĩa quân nhanh chóng chiếm được đồn thấp, trại con gái, tấn công khu nhà sĩ quan và hạ sĩ quan, tiêu diệt một số lính, nhưng vẫn không chiếm được đồn cao. Trước tình hình đó, nghĩa quân chuyển sang đánh chiếm Sở Bưu điện, tấn công trại lính lê dương, lính khố xanh và vây dinh Tuần phủ Yên Bái.

Ngay khi cuộc khởi nghĩa bùng nổ, Công sứ Yên Bái đã chạy xuống Sở Lục lộ rồi ra ga xe lửa đánh điện cấp báo về Hà Nội. Đúng 8 giờ ngày 10/2/1930, được sự yểm trợ của máy bay từ Hà Nội bay lên, với lực lượng còn lại, quân Pháp đã cùng với lính lê dương phản công quyết liệt nghĩa quân. Cuộc khởi nghĩa bị thất bại nhanh chóng.

Ở Lâm Thao, đêm 9/2/1930, nghĩa quân đã tập trung tại nhà ông Nguyễn Như Liên ở Cao Mai. Vào khoảng 2 giờ sáng ngày 10/2/1930, nhân lúc bọn lính đi đánh bạc về, nghĩa quân xông vào giết chết bọn lính gác, ném bom xi măng và ập vào phủ đường. Lợi dụng lúc lộn xộn, Tri phủ Đỗ Kim Ngọc đã bỏ trốn, nghĩa quân nhanh chóng chiếm được phủ đường.

Trong khi đó, từ Sơn Dương Nguyễn Khắc Nhu chỉ huy nghĩa quân qua Kinh Kệ đến đánh đồn binh ở Hưng Hoá, nhưng nghĩa quân gặp khó khăn do cơ sở nội ứng của họ ở trong đồn bị đổi đi nơi khác. Cho đến 4 giờ sáng ngày 10/2/1930 thấy không thể thực hiện được kế hoạch, Nguyễn Khắc Nhu buộc phải rút quân về phối hợp với cánh nghĩa quân ở phủ Lâm Thao.

Ngày sáng ngày 10/2/1930, được tin cấp báo, Phó Công sứ tỉnh Phú Thọ đã trực tiếp đem quân từ tỉnh lỵ xuống đàn áp nghĩa quân ở Lâm Thao. Khi quân Pháp kéo tới, Nguyễn Khắc Nhu chỉ huy nghĩa quân đánh trả địch quyết liệt. Tuy nhiên do lực lượng nghĩa quân và địch quá chênh lệch, nên nghĩa quân nhanh chóng bị tan rã: một số hy sinh, số còn lại bị bắt gần hết.

Nguyễn Khắc Nhu bị thương và sau đó bị bắt giam tại nhà tù Hưng Hoá. Tại đây ngày 11/2/1930, ông đã đập đầu xuống sàn gỗ lim tự vẫn để giữ trọn khí tiết (6).

Tóm lại, các Chi bộ của VNQDD ở Lâm Thao đã đóng góp công sức đáng kể của mình vào quá trình chuẩn bị và phát động cuộc khởi nghĩa ở Yên Bái và ở các tỉnh trung du Bắc Kỳ vào đầu năm 1930. Mặc dù do những hạn chế của lịch sử và những khuyết điểm của các lãnh tụ của Đảng này cũng như của nghĩa quân nên những cuộc khởi nghĩa đó đã bị thất bại nhanh chóng, nhưng đó là "một trang sử rất vẻ vang trong lịch sử cuộc cách mạng giải phóng dân tộc ở Đông Dương" (7).

CHÚ THÍCH

Trong bài viết này, chúng tôi có sử dụng một số tài liệu của Phạm Xuân Thanh, phòng Tư liệu Khoa Sử, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn.

- (1) Theo cụ Nguyễn Văn Tuyên, ở phố Cao Mai (cm ruột của Nguyễn Như Liên), nguyên là đảng viên VNQDD, sau vào Đảng Cộng sản Việt Nam.
- (2) Theo tài liệu của Ban sưu tầm lịch sử xã Kinh Kệ, huyện Phong Châu, tỉnh Vĩnh Phú.
- (3) Theo tài liệu của Ban sưu tầm lịch sử xã Sơn Dương, huyện Phong Châu, tỉnh Vĩnh Phú.
- (4) Theo cụ Đào Văn Nho (xã Xuân Lũng), nguyên đảng viên VNQDD.
- (5) Hoàng Văn Đào. "Việt Nam Quốc dân đảng. Lịch sử đấu tranh cận đại (1927 - 1954)". Nxb Giang Đông. Sài Gòn, 1965, tr. 60-61.
- (6) Đinh Xuân Lâm - Chương Thâu. "Danh nhân lịch sử Việt Nam". Tập II, Nxb Giáo dục, Hà Nội, 1988, tr. 171
- (7) "Chương trình hành động của Đảng Cộng sản Đông Dương" (tháng 6 - 1932) trong "Văn kiện Đảng", tập I (1930 - 1935). Ban Nghiên cứu lịch sử Đảng Trung ương xuất bản, Hà Nội, 1978, tr.296.